
*Bogdana Živojinović, Kristina Šoti, Dunja Njaradi,
Ivana Barbulov, Senka Celner*

Praistorijski tumuli na teritoriji opštine Pančevo

Izvršeno je tematsko rekognosciranje praistorijskih tumula (humki) na teritoriji opštine Pančevo. Pored već poznatog 21 tumula, pronačeno je pet novih. Prikupljeni podaci pokazuju da je najveći broj naselja i nekropola koncentrisan na srednjem toku reke Nadele. Njihovo hronološko opredeljenje nije moguće, ali se pretpostavlja da se na osnovu nalaza ona mogu datovati u bronzano i gvozdeno doba, jer najveći broj naselja pripada ovim periodima.

Uvod

Opšte je poznato da je teritorija Vojvodine naseljavana u prošlosti. Veliki broj lokaliteta pripada mlađoj praistoriji, vremenu kada je preovlađivalo sahranjivanje pod tumulima. Ovakve vrste nekropola koncentrisane su na rečnim terasama, što pretpostavlja postojanje naselja u blizini. U Banatu je do sada istraženo desetak tumula, koje je M. Lazić (1989) na osnovu veličine opredelio u eneolit. Najpoznatiji tumuli u Banatu su: Mokrin, Jabuka – Tri humke i Vojlovica. Zbog slabe istraženosti, tema ovog rada je upravo teritorija južnog Banata, s tim što akcenat pada na teritoriju opštine Pančevo, gde je za sada registrovano 26 tumula.

Prirodne odlike teritorije opštine Pančevo

Pančevo se nalazi u Vojvodini, u južnom Banatu. Prostire se na obalama Dunava i Tamiša, blizu glavnog hidrografskog čvora u Podunavlju. Opštinu Pančevo čine sela Glogonj, Jabuka, Kačarevo, Banatsko Novo Selo, Dolovo, Vojlovica, Starčevo, Omoljica, Ivanovo, Banatski Brestovac i Pančevo.

Veći deo ove teritorije pokriven je plodnim i plavnim zemljištem. Karakteristična zemljišta su *niske aluvijalne ravni*, južnobanatska *lesna terasa* i *lesna zaravan*. Niska aluvijalna ravan nastala je recentnim taloženjem rečnih nanosa: šljunka, peska, mulja i nataloženog lesa, a nalazi se uz rečne tokove

Bogdana Živojinović (1979), Pančevo, Štrossmajerova 6, student III godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Kristina Šoti (1981), Pančevo, Ž. Zrenjanina 101/c, student I godine Filozofskog fakulteta u Beogradu

Dunja Njaradi (1982), Subotica, Gundulićeva 55, učenica 4. razreda gimnazije "Svetozar Marković" u Subotici

Ivana Barbulov (1982), Zrenjanin, Rade Trnića 115, učenica 4. razreda Gimnazije u Zrenjaninu

Senka Celner (1984), Beograd, Mokroluška 84/23, učenica 2. razreda Treće beogradske gimnazije

Dunava i Tamiša. Ovi tereni su niži od nivoa reka, zbog čega se javljaju mnogi meandri i mrtvaje. Zemljište je uglavnom neplodno, a često je plavno tako da na ovoj teritoriji ne postoje optimalni uslovi za život.

U zaleđu aluvijalne ravni Dunava i Tamiša, nalazi se južnobanatska lesna terasa. Nastala je plavljenjem lesnih zaravni. Ovo zemljište je plodno zbog debelog sloja karbonatnog černoze, tako da je ova teritorija bila naseljena još od vremena starijeg neolita (starčevačka kultura). Na istočnoj obali Tamiša, u naselju Glogonj, zastupljen je solončac, tip zemljišta koji obiluje rastvorenim solima, uslovljavajući neplodnost zemljišta.

Lesne zaravni nastaju navejavanjem od strane vetrova. Deliblatska lesna zaravan okružuje Deliblatsku peščaru. Ovo je područje beskarbonatnog černoze i livadske crnice koji su zbog uticaja podzemnih voda manje plodni, te je manja koncentracija arheoloških lokaliteta – naselja očekivana.

Najznačajniji rečni tokovi na teritoriji opštine Pančevo su Nadela, Tamiš i Dunav.

Dunav celim svojim tokom kroz južni Banat gradi okuke i meandre, od kojih su neki davno pretvoreni u mrtvaje. Od Čente do Pančeva prostire se Pančevački rit koji je dunavsko-tamiško inundaciono proširenje (Bukurov, 1984). Tokom holocena, Dunav se pomerio ka jugozapadu, usled čega se Nadela izlivala u aluvijalnu ravan i pretvarala je u močvaru. Akumulativnim radom Dunava i kao posledica njegovog meandriranja i povlačenja, nastala je aluvijalna terasa (*ibid.* 1984). Uz odsek ove terase teče Ponjavica, koja se južno od Kovina uliva u Dunav.

Tamiš izvire u Rumuniji i u vidu blagog luka skreće prema jugoistoku, ulivajući se kod Pančeva u Dunav. Celim tokom ima mali pad. Između Čente i Barande probija Dunavski rit gde je nasledio stari tok Dunava. Svojim tokom gradi meandre većih dimenzija, na primer kod Jabuke – tzv. Stari Tamiš.

Nadela je najveća i najznačajnija rečna dolina na južnobanatskoj terasi. Nastala je spajanjem plitkih kanala istočno od Crepaje. Njen južni pravac narušavaju meandri između Kačareva i Jabuke i istočno od Pančeva. Ona je zapravo napušteni prelesni tok Tamiša. Danas je ova reka pretvorena u mrtvaju.

Na teritoriji pančevačke nizije zastupljena je umereno stepsko-kontinentalna klima sa malom godišnjom količinom padavina. Izražen je uticaj jugoistočnog vetra – košave duž tokova Tamiša i Dunava. Usled svih ovih faktora, u južnom Banatu, na plavnom području, prisutne su vrbe, topole i barska vegetacija. Na lesnom području dominira stepska klima koja uslovljava stepsku vegetaciju.

Naselja

Na osnovu prikupljenih podataka može se pratiti kontinuitet naseljavanja. Niska aluvijalna ravan je plavno područje na kome se nalazi selo Ivanovo. U prošlosti ono je bilo slabo naseljeno postoje samo tri bronzano-

dobska lokaliteta. Danas je ovo mesto nasipom zaštićeno od Dunava. Na granici aluvijalnih ravni i lesne terase u praistoriji su bila podignuta naselja (Starčevo-Grad, Omoljica-Zlatica). Danas se ovde nalaze naselja Pančevo, Vojlovica, Starčevo, Omoljica, Banatski Brestovac, Jabuka, Glogonj i, u unutrašnjosti lesne terase, Kačarevo. Na obodu Deliblatske peščare nisu postojali optimalni uslovi za život (blizina vodenih tokova, plodno zemljište). Danas se stanovništvo Banatskog Novog Sela i Dolova vodom snabdeva iz arteških bunara.

Cilj i problem istraživanja

Tumuli na teritoriji Vojvodine nalaze se uz rečne tokove, u blizini naselja. Većina ovih lokaliteta datovana je po veličini u eneolit. Sve grobne humke u Vojvodini nastale su nasipanjem zemlje, bez venca od kamena (Lazić 1989). Upravo zbog ovakvih konstatacija cilj ovoga rada jeste otkrivanje tumula na teritoriji opštine Pančevo, koja se nalazi uz rečne tokove Tamiša, Dunava i Nadele. Na osnovu pokretnog materijala i veličine, tumuli se hronološki opredeljuju i utvrđuje njihova povezanost sa naseljima u neposrednoj blizini. Do sada na ovoj teritoriji nije dokumentovan ni jedan tumul koji se može bliže povezati sa nekom arheološkom kulturom. Većina pronađenih naselja, kao i tumula, nalaze se uz rečne tokove, uz reku Nadela. Na osnovu prikupljenih podataka postavlja se problem o njihovoj istovremenosti sa poznatim lokalitetima koji se nalaze u blizini (Zlatica, Vatin, Židovar, Dupljaja, Dubovac...). Na prvom mestu, jedan od zadataka jeste prikaz prostorne distribucije naselja sa njima bliskim tumulima. Polazi se od pretpostavke da su se nekropole pod humkama nalazile u blizini naselja (Lazić 1989). Sa druge strane, zadatak je i utvrđivanje komunikacijskih veza na ovoj teritoriji sa hronološki bliskim naseljima.

Metode i materijali

Rad na projektu izvodio se u četiri faze. *Prva faza*, koja je trajala sedam dana, obuhvatala je prikupljanje sve publikovane i nepublikovane literature o prethodnim istraživanjima, kao i o prirodnim odlikama teritorije koja se istražuje. Radi lakšeg upoznavanja sa teritorijom, posećeni su Narodni muzej u Pančevu (arheolog V. Đorđević), Zavod za zaštitu spomenika kulture u Pančevu (arheolog M. Brmbolić), Poljoprivredni institut "Tamiš" u Pančevu (pedolog mr D. Ljubomirović), "Agrozavod" u Subotici, Geografski fakultet u Beogradu (prof. dr M. Lješević). U SUP-u u Pančevu pribavljene su topografske karte u razmeri 1 : 25000 (Smederevo 1-1, Smederevo 1-2, Smederevo 1-4, Smederevo 2-1, Smederevo 2-2, Smederevo 2-3, Smederevo 3-2, Smederevo 4-1, Alibunar 4-3).

U *drugoj fazi* obavljeno je intervjuisanje meštana. U razgovoru sa starijim meštanima i lokalnim sveštenicima, prikupljeni su podaci o potencijalnim lokalitetima (humkama) koji se nalaze u atarima pomenutih mesta.

U *trećoj fazi* izvršeno je tematsko rekognosciranje, koje je obavljeno u martu, aprilu i maju 2001. godine, pre početka bujanja vegetacije. Na samom početku napravljen je plan rekognosciranja:

1. Atar sela Glogonj – 1 dan
2. Atari sela Jabuka i Kačarevo – 1 dan
3. Atar Banatskog Novog Sela – 2 dana
4. Atar sela Dolovo – 2 dana
5. Atar sela Starčeva – 2 dana
6. Atari sela Omoljica, Ivanovo i Banatski Brestovac – 2 dana
7. Atar sela Vojlovica i severni tok Nadele u ataru Pančeva – 1 dan

Na terenu lokaliteti su fotografisani, ucrtani i upisani u terenski dnevnik. Pokretni nalazi su prikupljeni, upisani u T-kartone i ucrtani u L-kartone.

Poslednja faza obuhvatala je obradu podataka i pisanje rada. Svi pokretni nalazi su analizirani, hronološki opredeljeni, tipološki obrađeni i ucrtani u IB-kartone. Novootkriveni i već poznati tumuli ucrtani su na arheološku kartu, čime je utvrđena prostorna distribucija naselja i tumula. Ova završna faza trajala je 15 dana i izvodila se u ISP u toku letnjeg seminara arheologije kada je rad napisan i prezentovan.

Opis istraživanja

Tematsko rekognosciranje teritorije opštine Pančevo obavljeno je tokom marta, aprila i maja 2001. godine. Obilazak atara sela Glogonj trajao je 1 dan. Za sela Jabuka i Kačarevo bila su potrebna 2 dana, a za Banatsko Novo Selo – 1 dan. Rekognosciranje Dolova trajalo je nepun dan, dok su za Starčevo bila potrebna 3 dana. Atari sela Omoljica, Ivanovo i Banatski Brestovac su pređeni za 2 dana. Na kraju je rekognoscirano Pančevo (gornji tok Nadele, Karaula i Vojlovica) – tokom 2 dana.

Rezultati

Na teritoriji opštine Pančevo prethodnim istraživanjima zabeležen je 21 tumul. Našim istraživanjem 2001. godine registrovano je još 5, što čini ukupno 26 tumula na ovoj teritoriji. Lokaliteti Vojlovica (arheološki istraživana 1965-1969. godine – B. Jovanović) i Jabuka-Tri humke (sistematski iskopavana 1981. godine – Lj. Bukvić) datovani su u rano bronzano doba.

Lokalitet 1

Naziv: **Vojlovica**

Slika 1.
Grob sa lokaliteta
Vojlovica
(Jovanović 1973:
177, sl. 121)

Figure 1.
Grave, site of
Vojlovica
(Jovanović 1973:
177, fig. 121)

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4965.37 – 4965.4, x: 7476 – 7476.03 ?

Tumul u Vojlovici na putu Pančevo–Starčevo (u okviru današnje Rafinerije) je 1965-69. godine istraživao B. Jovanović (1975). U grobnici dimenzija 35×35 m, visine 1.5 m sahranjen je muškarac sa podignutim, jako povijenim nogama (slika 1). U visini potiljka, sa obe strane lobanje, nađene su ukupno dve srebrne spiralne naušnice. Pokojnik je po lobanji i duž skeleta posut okerom, na osnovu čega je datovan u rano bronzano doba – *jamna kultura* (Jovanović 1975). Trebalo bi napomenuti da zbog nemogućnosti pristupa krugu Rafinerije nafte Pančevo nije bilo moguće odrediti tačnu lokaciju.

Lokalitet 2

Naziv: **Tri humke**

Mesto: Jabuka

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4976 – 4976.25, x: 7471.5

Lokalitet Jabuka – Tri humke nalazi se 800 m severozapadno od Pančeva i pripada ranom bronzanom dobu (tzv. jamna kultura). Sistematska iskopavanja izvršena su 1981. godine pod rukovodstvom Ljubomira Bukvića iz Narodnog muzeja u Pančevu (1982). Tumuli kupastog oblika su podignuti na naselju koje pripada Badensko – kostolačkoj kulturi. Pokojnici su sahranjivani na leđima sa jako zgrčenim kolenima. Skeleti su posuti okerom, a ispod njih su se nalazile prostirke. Svi grobovi su bili bez priloga. U okviru rekognosciranja 2001. godine potvrđeno je postojanje eneolitskog naselja. Na lokalitetu su prisutni fragmenti urni, koji se mogu vezati za badensku kulturu, i delovi bronzanodopskih posuda. Jedan od fragmenata keramike ukrašen je punktiranjem (T I/1, u prilogu). Kako je na lokalitetu pronađen i fragment keramike koji pripada Starčevačkoj kulturi, postoji indicija da se tu nalazilo višeslojno naselje.

Lokalitet 3

Naziv: **Stari vinogradi**

Mesto: Jabuka

Topografska karta: Smederevo 1-1

Koordinate: y: 4979, x: 7465.6 ?

Lokalitet se nalazi 600 m zapadno od puta Jabuka-Glogonj, na blago uzdignutoj gredi koja se prostire u pravcu istok-zapad. Rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine zabeležena je delimično uništena humka na kojoj su pronađene ljudske kosti. Poslednjim rekognosciranjem tumul nije registrovan, jer je uništen. Humka nije hronološki opredeljena. Zbog nepostojanja tumula koordinate nisu precizne.

Lokalitet: 4

Naziv: **“Jabuka”**

Mesto: Jabuka

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4976.5 – 4976.55, x: 7471.5–7471.53

Nalazi se uz put Jabuka-Pančevo, 500 m od lokaliteta Jabuka – Tri humke. Tumul se nalazi na rečnoj terasi, 34 m zapadno od Starog Tamiša. Dimenzije su 60×50 m, visine 1.5 m, površinski nalazi ne postoje, tako da datovanje nije moguće.

Lokalitet: 5

Naziv: **Humka uz Tamiš**

Mesto: Glogonj

Topografska karta: Smederevo 1-1

Koordinate: y: 4981.4, x: 7463 ?

Rekognosciranjem NM Pančevo 1971. zabeležen je tumul na istočnoj obali Tamiša, jugozapadno od naselja. Lokalitet nije hronološki opredeljen.

Zbog visokog vodostaja Tamiša, na poslednjem rekognosciranju ova humka nije zabeležena. Uz nasip je pronađena latenska keramika, koja može biti u vezi sa humkom. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 6

Naziv: **Vilina humka**

Mesto: Glogonj

Topografska karta: Smederevo 1-1

Koordinate: y: 4981.4-4981.43, x: 7465.4-7465.43

Lokalitet se nalazi na koti 82 jugoistočno od sela, 500 m zapadno od puta Pančevo-Glogonj. Rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine, ona je datovana u bronzano doba. Na tumulu je 1971. godine pronađeno nekoliko fragmenata keramike. Fragment na gornjem trbuhu ornamentisan šrafiranim trouglima koji su ispunjeni belom inkrustacijom. Na obodu se nalaze urezani ornamenti u obliku zareza (TI/2a). U okolini tumula sa jugozapadne i južne strane pronađen je pokretni eneolitski, bronzanodopski i latenski materijal, na osnovu koga se može zaključiti da je na tom mestu postojalo višeslojno naselje. Karakterističan je nalaz eneolitske-badenske kulture. U pitanju je fragment oboda sa tunelastom drškom, koji je sa unutrašnje strane kanelovan i punktiran (TI/2b). Na potencijalnom naselju pronađeni su fragmenti bronzanodopske keramike (omoljička faza), od kojih se izdvaja jedan nalaz ka spolja zakošenog oboda ukrašenog utiskivanjem. Posuda je rađena ručno od delimično prečišćene gline, solidno pečena oksidacionom metodom, nakon čega je priglačana (TI/2c). Rekognosciranjem 2001. godine utvrđene su dimenzije tumula: 25.4×30 m, visina 1.3 m.

Lokalitet 7

Naziv: **Karaula 1**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4972.75, x: 7471.25 ?

Zapadno od puta Pančevo-Jabuka, preko puta aerodroma, 1971. godine, rekognosciranjem NM Pančevo, registrovan je bronzanodopski tumul. Poslednjim istraživanjem ovaj tumul nije identifikovan, jer je na tom mestu izgrađeno naselje Karaula. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 8

Naziv: **Karaula 2**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4972.25, x: 7471.3 ?

Rekognosciranjem 1971. godine, koje je sproveo NM Pančevo, 500 m južno od tumula Karaula 1 registrovan je tumul. Nije hronološki opredeljen. Na ovom mestu sada je izgrađeno naselje Karaula, tako da posled-

njim rekognosciranjem tumul nije zabeležen. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 9

Naziv: **Karaula 3 – aerodrom**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4972.25, x: 7472 ?

Prilikom rekognosciranja NM Pančevo 1971. godine zabeležen je tumul koji nije hronološki opredeljen. U poslednjem rekognosciranju 2001. godine tumul nije registrovan, jer se na tom mestu nalazi kasarna. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 10

Naziv: **Karaula 4**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-2

Koordinate: y: 4973.75–4973.8, x: 7471.75–7471.8

Na koti 80, 250 m istočno od puta Pančevo-Jabuka, rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine registrovan je tumul. Tom prilikom tumul nije hronološki opredeljen. Na tematskom rekognosciranju 2001. godine zabeležene su dimenzije 28.8×54 m, visine 0.61 m. Tada je pronađen jedan bronzanodopski fragment, na osnovu koga se ne može sa sigurnošću tvrditi da on pripada pomenutom periodu.

Severno i severoistočno od Karaule 3 i 4, pronađeni su fragmenti eneolitske, bronzanodopske i gvozdendopske keramike koji upućuju na postojanje višeslojnih naselja.

Lokalitet: 11

Naziv: **Velika humka**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4971.25, x: 7480 ?

Severno od puta Pančevo-Dolovo, na koti 86 m, rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine registrovan je tumul. Nalazi se 500 m istočno od reke Nadele. Hronologija tumula nije određena. Poslednjim rekognosciranjem tumul nije registrovan. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 12

Naziv: **Vranin salaš**

Mesto: Pančevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4969.5–4969.55, x: 7480.25–7480.3

Nalazi se 700 m severno od puta Pančevo-Dolovo, 500 m istočno od reke Nadele. Tumul je 1971. god. zabeležio NM Pančevo. Rekognosciranjem 2001. god. izmerene su dimenzije: 57×48 m i visina 0.6 m. U blizini toka Nadele, sa obe strane, nalaze se eneolitska, bronzanodopska i gvozdenodopska naselja.

Lokalitet: 13

Naziv: **Đurđevac 1**

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4967.75 – 4967.8, x: 7479.75–7479.8

Tumul, bez hronološkog opredeljenja, zabeležen je rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine. Nalazi se na koti 83, 500 m istočno od Nadele. Rekognosciranjem 2001. godine utvrđene su dimenzije 50.6×50.3 m, visina 0.67 m. Na osnovu samo jednog bronzanodopskog nalaza,umul se ne može hronološki opredeliti zasigurno.

Lokalitet: 14

Naziv: **Đurđevac 2**

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4966.37–4966.42, x: 7477.12–7477.16

Na istočnoj obali Nadele, na udaljenosti od 200 m, nalazi se tumul koji je 1971. godine registrovao NM Pančevo. U dosadašnjim istraživanjima pronađen je samo jedan latenski fragment koji nije dovoljan pokazatelj za hronologiju. Poslednjim rekognosciranjem izmerene su dimenzije tumula: 50.3×39 m, visina 0.52 m.

Lokalitet: 15

Naziv: **Đurđevac 3**

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4964.25–4964.3, x: 7478.75–7478.8

Na koti 81, 300 m3tara severoistočno od Nadele, nalazi se tumul koji je 1971. godine registrovao NM Pančevo. Poslednjim rekognosciranjem izmerene su dimenzije tumula: 48×49 m, visine 0.8 metara. Od pokretnog arheološkog materijala pronađeni su fragmenti bronzanodopske keramike i jedan fragment bosutske kulture. Posuda je na središnjem delu imala ornament koji je nastao pečačenjem (lažni šnur). Glina je delimično prečišćena, oksidaciono pečena, nakon čega je priglačana (TI/3a, u prilogu). Ostaci nagorelih kostiju na tumulu ukazuju na mogućnost ritualnog karaktera sahranjivanja.

Lokalitet: 16

Naziv: **Đurđevac 4**

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4965.25–4965.3, x: 7479–7479.03

Tumul je zabeležio NM Pančevo 1971. godine. Nalazi se na koti 81, 3000 m istočno od Rafinerije nafte u Pančevu. Poslednjim rekognosciranjem izmerene su dimenzije 48×35.3 m, visine 0.52 m. Na osnovu prikupljenog materijala, tumul nije moguće datovati. U rekognosciranju 2001. godine pronađena je zgura.

U srednjem toku Nadele, bročano je veća zastupljenost bronzanodopskih i gvozdenuodopskih naselja u odnosu na eneolitska. Koncentrisanost je najveća između humki 3 i 4, gde je, između ostalog pronađen tipičan fragment bosutske kulture. U pitanju je fragment srednjeg trbuha koji je ornamentisan plastičnom aplikacijom sa urezivanjem – kose linije. Posuda je rađena ručno, od loše prečišćene gline sa krupnim i sitnim peskom. Pečena je oksidacionom metodom (TI/3b). Između humki 1 i 2 koncentrisana su isključivo bronzanodopska naselja, uz prisustvo jedne nekropole sa ravnim grobovima.

Lokalitet: 17

Naziv: **Slatina 1** (kota 82)

Mesto: Starčevo – potes Slatina

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4962.75–4962.85, x: 7479.25–7479.35

Uz seoski put Starčevo-Bavanište 100 m severoistočno od Nadele 1971. godine NM Pančevo zabeležio je humku bez hronološkog opredeljenja. Na rekognosciranju 2001. godine pronađena je keramika koja pripada mlađoj praistoriji. Dimenzije tumula su 50.7×43 m, visina 0.94 m.

Naziv: **Slatina 2**

Severozapadno od lokaliteta Slatina 1, na udaljenosti od 10 m, rekognosciranjem 2001. godine registrovan je tumul veličine 45×59 m, visine 0.5 m. Ovaj tumul se najverovatnije hronološki podudara sa Slatinom 1 i čini nekropolu (slika 2).

Lokalitet: 18

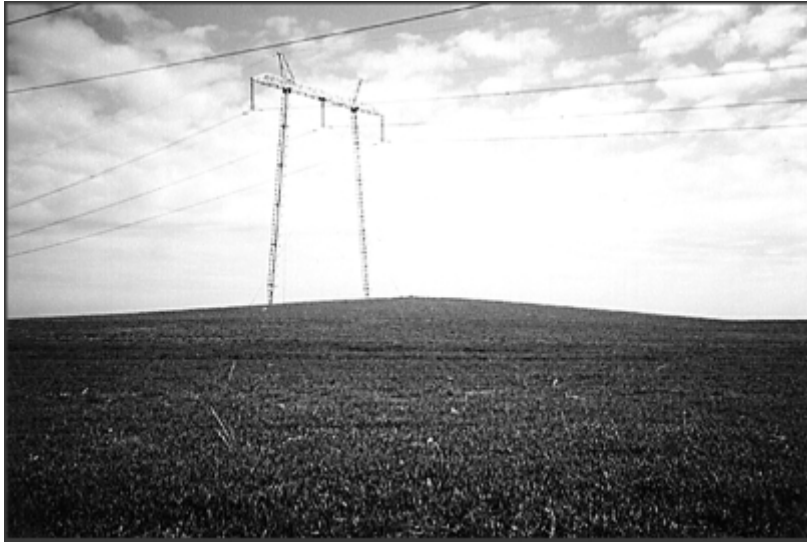
Naziv: **Slatina 3** (kota 81)

Mesto: Starčevo – potes Slatina

Topografska karta: Smederevo 2-3

Koordinate: y: 4961.88–4961.95, x: 7480.12

Na koti 81, 2000 m istočno od Nadele, nalazi se tumul koji je NM Pančevo rekognoscirao 1971. godine. Tumul je bio bez površinskih nalaza, tako da nije hronološki opredeljen. U rekognosciranju 2001. godine tumul nije zabeležen.

Slika 2.
Fotografija lokaliteta
Slatina 1, 2
(foto K. Šoti)

Figure 2.
Photo of the site of
Slatina 1, 2
(photo by K. Šoti)

Lokalitet: 19

Naziv: **Velika humka** (kota 84)

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 2-3

Koordinate: y: 4964.12–4964.25, x: 7841.25–7841.3

Na potesu Slatina, 100 m severoistočno od seoskog puta Starčevo-Bavanište. Na koti 84 nalazi se tumul rekognosciran 1971. godine od strane NM Pančevo. U ranijim istraživanjima tumul nije hronološki opredeljen. Tokom ovog rekognosciranja, pronađeni su fragmenti protoistorijske latenske grnčarije. Dimenzije tumula su 60×115.5 m, visine 0.6 m. U blizini ovih lokaliteta nedaleko od Nadele, utvrđena su eneolitska, bronzanodopska i gvozdenodopska naselja koja se mogu dovesti u vezu sa tumulom.

Lokalitet: 20

Naziv: **Kopovo 1**

Mesto: Starčevo

Topografska karta: Smederevo 1-4

Koordinate: y: 4960–4960.1, x: 7478.9–7479

Poslednjim rekognosciranjem na koti 84, 200 m severoistočno od Nadele zabeležena je humka na čijoj su površini pronađeni fragmenti keramike koji pripadaju bronzanom i mlađem gvozdenom dobu. Dimenzije tumula su 50.7×43 m, visine 0.94 m.

Lokalitet: 21

Naziv: **Kopovo 2**

Ovaj lokalitet se nalazi na udaljenosti 80 m ka istoku u odnosu na prethodnu humku. Na površini su zastupljeni fragmenti protoistorijske keramike. Dimenzije tumula su 45×59 m, visina 0.5 m.

Lokalitet: 22

Naziv: **Vinka**

Mesto: Omoljica

Topografska karta: Smederevo 3-2

Koordinate: y: 4953.7, x: 7478 ?

U ataru sela Omoljica, na potesu Mala Kutinja 1000 m istočno od Dunavca, nalazila se humka Vinka. Na osnovu pronađene keramike, ustanovljeno je da je humka napravljena na neolitskom naselju. U rekognosciranju NM Pančevo 1971. godine zabeležena je bronzanodopska igla, za koju se sa sigurnošću može tvrditi da je bila grobni prilog (T.I/4). Humka je datovana u bronzano doba, u kulturu polja sa urnama. Rekognosciranjem 2001. godine ovaj tumul nije zabeležen jer je izrovaren. U blizini ove humke se nalazi srednjebronzanodopski lokalitet Zlatica, koji pripada vatinskog kulturi. Koordinate lokaliteta nisu precizno određene.

Lokalitet: 23

Nazivi: **Nagula humka**

Mesto: Dolovo

Topografska karta: Smederevo 2-2

Koordinate: y: 4977.7–4977.72, x: 7491.5–7491.52

Rekognosciranjem NM Pančevo 1977. godine ustanovljeno je postojanje Nagula humke na udaljenosti 50 m severoistočno od starog vršačkog puta. Rekognosciranjem 2001. godine je izmeren ovaj lokalitet. Dimenzije tumula su 23×25 m, visina 0.75 m. Tumul nije hronološki opredeljen. Humka je delimično uništena rovovima vojske iz 1999. godine.

Lokalitet: 24

Naziv: **Humka Blizanaca 1**

Mesto: Banatski Brestovac

Topografska karta: Smederevo 4-1

Koordinate: y: 4953–4953.12, x: 7482.25–7482.36

Rekognosciranjem NM Pančevo 1973. godine, na koti 76, 1500 m zapadno od Ponjavice registrovan je tumul. Poslednjim rekognosciranjem tumul je izmeren. Dimenzije ovog tumula su 63×60 m, visina 0.76 m. Tumul nije hronološki opredeljen.

Lokalitet: 25

Naziv: **Humka Blizanaca 2**

Poslednjim rekognosciranjem zabeležen je tumul Humka Blizanaca 2. Tumul je udaljen 10 m ka severozapadu od Humke Blizanaca 1. Na osnovu samo jednog protoistorijskog fragmenta, tumul nije moguće datovati. Dimenzije tumula su 61×51 m, visina 0.57 m.

Diskusija i zaključak

U periodu praistorije, početkom metalnog doba uvodi se novi običaj – sahranjivanje pod humkama. U Vojvodini su humke raspoređene oko to-kova velikih reka. U Banatu su tumuli vezani za rečnu mrežu i prate osnovne pravce njenog širenja. Većina tumula smeštena je oko Tamiša, Tise i njenih većih pritoka Begeja i Zlatice (Lazić 1989). Do sada je na teritoriji Banata istraženo ukupno 11 tumula, koje je M. Lazić (1989) prema veličini datovao u eneolit.

Nekropola u Mokrinu po M. Giriću (1971) pripada ranom bronzanom dobu. Prilikom iskopavanja 1958. (M. Girić), na nekropoli je pronađeno 312 grobova, spaljenih i skeletno sahranjenih. Na osnovu arheološkog materijala na ovom lokalitetu konstatovan je import i uticaj kulture Troje (Girić 1971). Najvažniji tumuli na lokalitetu su: Lalina humka, Arađanska i Kinde humka.

Nekropola u Uljmi – Itebejčeva humka se nalazi u južnom Banatu, jugozapadno od Vršca. Istraživanja je 1901. godine vršio F. Mileker (katalog NM Pančevo, NM Vršac, 1986), kada je pronađen zlatan nakit. Nekropola je datovana u rano bronzano doba.

Paralelno sa istraživanjima u Uljmi vršena su i iskopavanja tumula u Vlajkovcu kod Vršca. Položaj skeleta u grobovima, prisustvo okera i tkanina na podlozi groba, ukazuju da su pokojnici u Uljmi i Vlajkovcu pripadali step-skoj populaciji. Migracije ovih naroda se datuju u pozni eneolit i rano bronzano doba (*Jamna kultura*) po B. Milekeru (Batistić-Popadić 1986).

Na teritoriji opštine Pančevo najčešća su bronzanodopska naselja. Nerekto se dešava da su pored njih prisutna i eneolitska i gvozdenodopska naselja.

Na osnovu prikupljenih podataka sa ranijih rekognosciranja, dopunjenih poslednjim rekognosciranjem 2001. može se izneti nekoliko pretpostavki. Prva pretpostavka se odnosi na hronološku podudarnost svih naselja. Ona su koncentrisana na veoma maloj udaljenosti jedna od drugih, tako da nije nikako moguće da se hronološki podudaraju (slika 3).

Sa druge strane, iz ovog rada proizilazi pretpostavka da su bronzanodopska naselja na teritoriji opštine Pančevo podeljena u četiri mikroregionalne celine.

Na prvom mestu to su naselja oko srednjeg toka reke Nadele, najznačajnije rečne doline na pomenutom području, uz istočnu obalu. U neposrednoj blizini ovih naselja nalaze se humke Đurđevac 1, Đurđevac 2, Đurđevac 3, Đurđevac 4, Slatina 1, Slatina 2, Slatina 3, Velika humka, Kopovo 1, Kopovo 2 (atar Starčeva), Vranin salaš i Velika humka (atar Pančeva). Jedina pretpostavka je da ova naselja nisu istovremena sa tumulima, iako se po svojoj veličini (Lazić 1989) većina može opredeliti u bronzano doba. Ovu ideju o veličini tumula potvrđuje humka Đurđevac 3,

prečnika 50 m, koja se na osnovu prikupljenog materijala može datovati u mlađe gvozdeno doba (bosutska kultura). Svi ovi prikupljeni podaci iz dosadašnjih istraživanja navode na pretpostavku da duž srednjeg toka Nadele postoji kontinuitet u naseljavanju. Postavlja se pitanje zašto je na ovom mestu koncentrisan najveći broj praistorijskih naselja. Jedna od mnogih pretpostavki jeste njihova blizina sa Deliblatskom peščarom. Sva naselja su podignuta na obodu peščare, koja je možda predstavljala komunikacijsku vezu sa lokalitetima sa druge strane peščare koji su 50 km udaljeni od naselja na srednjem toku Nadele. Najpoznatija naselja na istočnoj strani peščare su Dupljaja (srednje bronzano doba – Belegiš grupa) i Židovar (mlađe gvozdeno doba). Pošto su sa obe strane peščare dokumentovana bronzanodopska i gvozdenuodopska naselja, postoji mogućnost da su prelazili peščaru radi trgovine. Na ovoj teritoriji, duž srednjeg toka Nadele, poslednjim rekognosciranjem zabeleženi su tumuli koji se nalaze jedan uz drugi (Slatina 1, Slatina 2 i Kopovo 1, Kopovo 2) iz čega se zaključuje postojanje nekropola čiji tumuli su istih dimenzija. Trebalo bi napomenuti da je u blizini humki Vranin salaš i Velika humka (Pančevo) zabeležen manji broj naselja, jer se na tom mestu nalazi bara Naritak i ritsko, neplodno i plavno zemljište. Postoji verovatnoća da su se ova naselja nalazila i na zapadnoj obali Nadele, na kojoj je do sada registrovan mali broj bronzanodopskih naselja. Na ovom području izgrađeno je naselje.

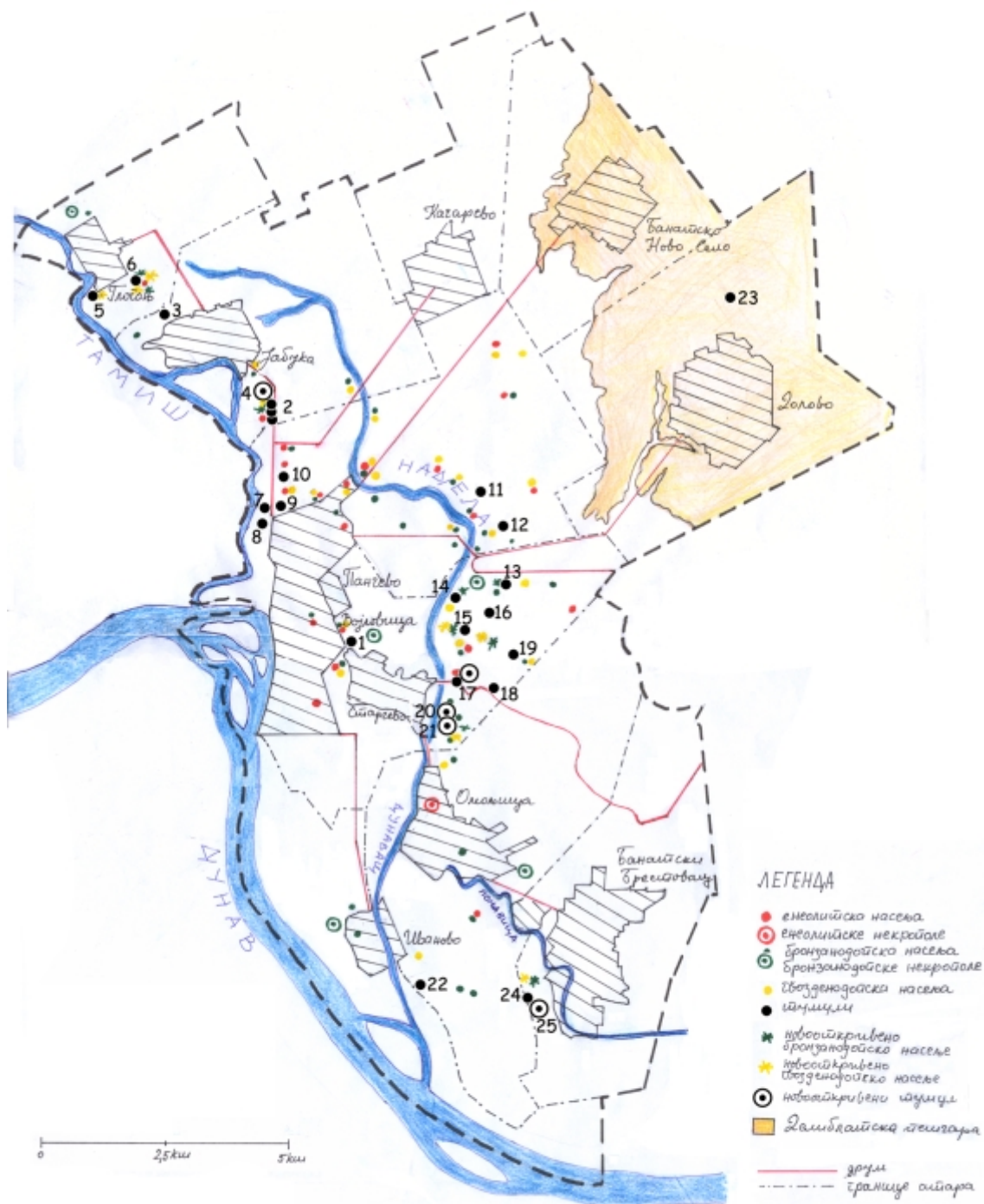
U nešto manjem broju u odnosu na Nadelu, bronzanodopska naselja konstatovana su u dolini reke Tamiš, uz meandar Stari Tamiš. Na ovoj teritoriji, pored lokaliteta Jabuka – Tri humke, koji se datuje u rano bronzano doba, konstatovano je nekoliko humki, od kojih su Vilina humka i Karaula opredeljene u bronzano doba (NM Pančevo 1971). U blizini ovih tumula nalaze se naselja, za koja se ne može sa sigurnošću tvrditi da se hronološki podudaraju sa humkama. Sondažnim iskopavanjem 1949. godine u glogonjskom ritu dokumentovana je nekropola sa ravnim grobovima koja je datovana u srednje bronzano doba, kulturu polja sa urnama (NM Pančevo, izveštaj). Ova nekropola se ne može dovesti u vezu sa naseljima. Jedina je pretpostavka da je i ova zona bila gusto naseljena u prošlosti, ali nije dovoljno istražena jer su na ovom mestu još u XVIII veku podignuta naselja Glogonj i Jabuka.

Trećoj celini pripadaju naselja u dolini Dunava. Na ovoj teritoriji su do sada konstatovana tri bronzanodopska naselja, jedna nekropola sa ravnim grobovima, koja je po Lj. Bukviću (1999) datovana u srednje bronzano doba, i humka Vojlovica (rano bronzano doba). Osim tumula koji pripada stepskoj populaciji, nije pronađen ni jedan tumul koji bi se hronološki povezao sa naseljima, a neka skorija istraživanja ove teritorije se ne mogu očekivati jer se na tom mestu sada nalazi Hemijska industrija Pančevo.

Poslednja celina obuhvata zapadnu obalu Ponjavice. Na ovoj teritoriji dokumentovana je humka Vinka (kultura polja sa urnama) i tri bronzanodopska naselja, od kojih je naselje Zlatica 1958. godine sistematski isko-

Slika 3.
(umetnuta strana)
Arheološka karta
protoistorijskih
naselja i nekropola na
teritoriji opštine
Pančevo
(crtala I. Barbulov)

Figure 3.
(inserted page).
Archaeological map
of the proto-historical
settlements and
cemeteries on the
territory of the
municipality Pančevo
(drawing by I.
Barbulov)

pavano i datovano u srednje bronzano doba (vatinska kultura). Na osnovu ovih podataka nameće se pitanje da li humka Vinka zaista pripada kulturi polja sa urnama. Pored kulture polja sa urnama, kremacija je prisutna i u vatinskoj kulturi, kao što je primer nalaza na lokalitetu Vinča (Garašanić 1983), koji se nalazi u blizini humke Vinka. Na osnovu toga može se zaključiti da mnogi lokaliteti opredeljeni u kulturu polja sa urnama možda zapravo pripadaju vatinskoj kulturi.

Na kraju bi trebalo prodiskutovati o naseljima koja se nalaze na terenima na kojima nisu optimalni uslovi za život. U ataru Ivanova sondažnim iskopavanjem 1960. godine i rekognosciranjem NM Pančevo 1971. godine zabeležena su dva bronzanodopska naselja i nekropola sa ravnim grobovima. Postavlja se pitanje kako je na ovom plavnom području bio moguć život. Jedina pretpostavka je da su gradili nasipe uz Dunav.

U prošlosti, naselja su podizana uz prirodne izvore vode, najčešće uz vodene tokove. Nedostatak rečnih tokova u selima Kačarevo i Banatsko Novo Selo, u prošlosti je onemogućio izgradnju naselja. U Deliblatskoj peščari nalaze se sela Dolovo i Banatsko Novo Selo koja zbog udaljenosti vode i neplodnog zemljišta nisu bila naseljena. Zbog navedenih faktora postoji mogućnost da humka Nagula u Dolovu nije grobnog karaktera, iako je veštačko uzvišenje.

Lokaliteti Jabuka – Tri humke i Vojlovica pripadaju ranom bronzanom dobu, Jamnoj kulturi, koju sa sobom donose stepske populacije sa istoka.

Prikupljena građa i novodobijeni podaci otvaraju novi krug pitanja koja se moraju rešiti sistematskim istraživanjima. Mora se utvrditi da li stepske populacije sa sobom donose novu kulturu i sekundarno sahranjivanje. B. Jovanović (1975) navodi da su pokojnici duž skeleta posipani okerom. Ovakva konstatacija navodi čitaoca na pomisao da se radi o sekundarnom sahranjivanju, jer u slučaju primarnog sahranjivanja oker ne bi bio prisutan na skeletu. Trebalo bi povezati ove lokalitete sa tumulima u Uljmi i Vlajkovcu i ostalim analognim tumulima u Banatu, Moldaviji i u dolini Dnjepra i Volge, prapostojbini ovih populacija (Jovanović 1975).

Ovim radom napravljena je arheološka karta tumula na teritoriji opštine Pančevo. Na osnovu prikupljene literature i terenskog rada dobijena je samo oblast njihove najveće koncentracije. Pretpostavlja se da se ona vezuju za bronzanodobna naselja, koja nisu istovremena. Neki od ovih lokaliteta se mogu pomoću pokretnog arheološkog materijala datovati u mlađe gvozdeno doba. U svakom slučaju, budućim istraživačima ostaje da ih bolje prouče i potvrde ili opovrgnu već iznete hipoteze.

Napomena. U dokumentaciji Programa arheologije Istraživačke Stаницe Petnica se nalaze isecci topografskih karti na kojima su tačno obeležene lokacije obrađenih lokaliteta.

Literatura

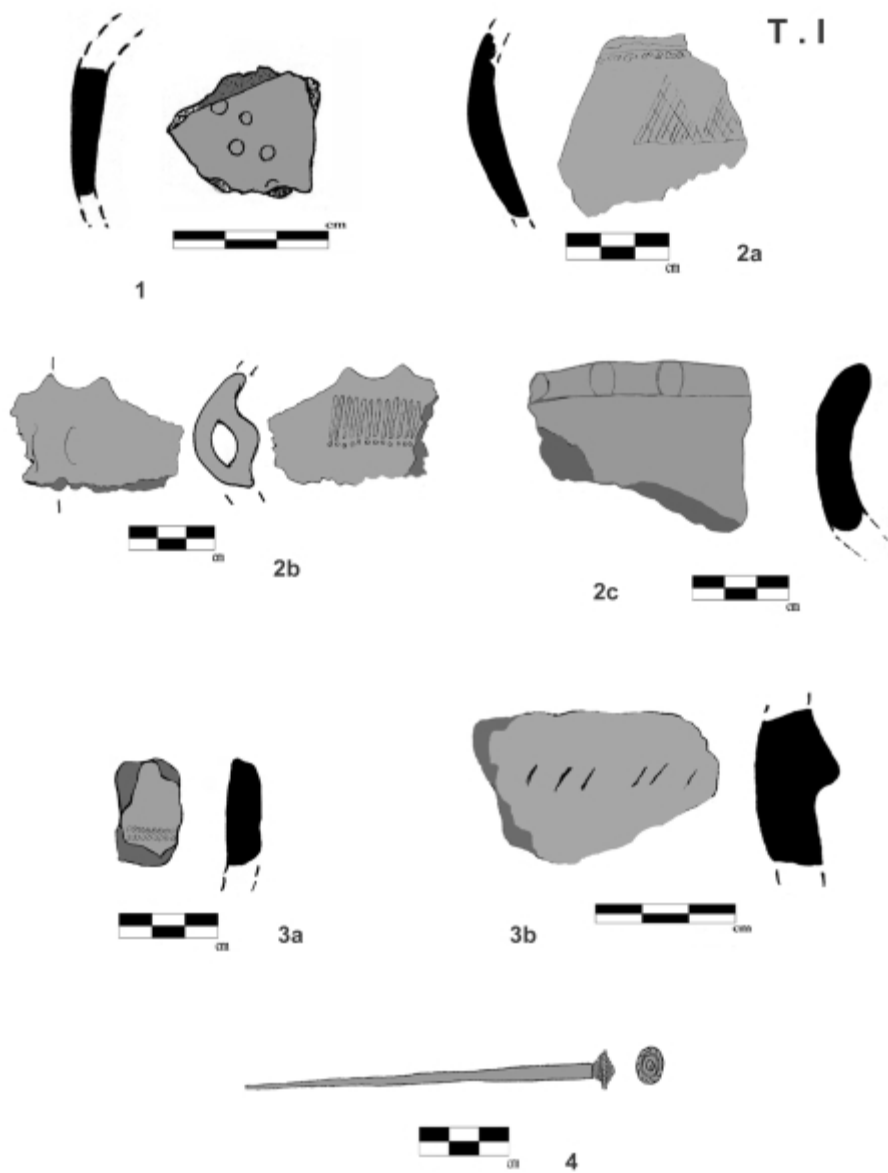
- Batistić-Popadić D., Uzelac J. 1986. Eneolit Južnog Banata, katalog uz izložbu. Pančevo-Vršac: Narodni muzej u Pančevu i Narodni muzej u Vršcu
- Brukner B., Jovanović B., Tasić N. 1973. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 153-183
- Bukurov B. 1979. *Bačka, Banat, Srem*. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti
- Bukurov B. 1984. *Geomorfološki problemi Banata*. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti
- Bukurov B. 1954. Geomorfološke prilike banatskog Podunavlja. U *Zbornik radova*, XL. Beograd: SANU, 55-85.
- Bukvić Lj. 1999. *Kanelovana keramika Gava kompleksa*. Novi Sad: Akademija nauka i umetnosti
- Bukvić Lj. 1982. Tri humke, Jabuka – naselje. *Arheološki pregled*, 23: 34
- Garašanin M. 1983. Vatinska kultura. U *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV tom*. Sarajevo: Svjetlost, 504-520
- Girić M. 1971. *Mokrin I*. Beograd: SADJ
- Jovanović, B. 1975. Tumuli stepske kulture grobova jama u Podunavlju. *Starinar*, XXVI: 9
- Lazić M. 1989. *Topografija i tipologija praistorijskih tumula u Srbiji i Crnoj Gori*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja
- Lazić M. (ur.) 1997. Naselje bronzanog i gvozdenog doba Židovar – katalog. Beograd, Vršac: Filozofski fakultet u Beogradu, Narodni muzej u Vršcu

Bogdana Živojinović, Kristina Šoti, Dunja Njaradi, Ivana Barbulov and Senka Celner

Prehistoric Tumuli on the Territory of Municipality Pančevo

The research represents a thematic archeological survey of prehistoric tumuli on the territory of municipality Pančevo. Twenty one tumuli have been noted until now, but only two of them were archeologically explored: Vojlovica and Jabuka – Tri humke. These tumuli were, based on burial customs, chronologically determined in the Early Bronze age culture of steppe populations (*Pit grave culture*). Five additional tumuli have been noted during the field survey in the year 2001. The facts show that the majority of settlements and cemeteries are concentrated in the middle flow of the river Nadela (Figure 3). Chronological determination of these tumuli is not possible. Based on the artifacts that were found, it is only possible

to assume that they can be chronologically determined in the Bronze or Iron age, because of the closeness of the settlements from these periods. There are numerous assumptions about the concentration of these prehistoric settlements, one of them connected with their closeness to Deliblatska peščara. Numerous settlements are situated on the rim of the sandy terrain, which was the communication link with the settlements on the other side of the area. They are about 50 km away from the settlements in the middle course of the river Nadela. The best known settlements on the east side of the sandy terrain are Dupljaja (middle Bronze age – belegiš group) and Židovar (Iron age). Since there are archaeological documents for the Bronze age and Iron age settlements, it is very likely that the people crossed the sandy terrain in order to trade. During the last field survey several tumuli were documented (Slatina 1, Slatina 2 and Kopovo 1, Kopovo 2) as well as the existence of necropolis with tumuli of same dimensions. There are Bronze age settlements in the course of the river of Tamiš. In this territory, in addition to the site of Jabuka – Tri humke (Bronze age settlement), there are several burial mounds (Vilina humka and Karaula – Bronze age) (NM Pančevo 1971). There are settlements close to this tumuli, which we cannot precisely determine chronologically. Further research is not possible because of the modern settlement on this territory today. A small number of settlements is documented in the territory of Vojlovica, Ivanovo and Brestovac, but in the territory of Kačarevo, Dolovo and Banatsko Novo Selo, no tumuli are documented, presumably because this soil is not fertile and there are subterranean waters, which flooded a lot in the past.

T.I/1: Bronzanodopski fragment keramike sa lokaliteta Jabuka - Tri humke (crtala K. Šoti)
 T.I/2a-c: Fragmenti sa lokaliteta Vilina humka (crtao kustos NM Pančevo)
 T.I/3a-b: Fragmenti bosutske keramike sa lokaliteta Đurđevac 3 (crtala S. Celner)
 T.I/4: Bronzanodopska igla sa lokaliteta Vinka (crtao kustos NM Pančevo)

T.I/1: The Bronze Age fragmentary ceramics, site Jabuka - Tri humke (drawing K. Šoti)
 T.I/2a-c: Fragmentary ceramics, site Vilina humka (drawing by custodian of NM Pančevo)
 T.I/3a-b: Bosut fragmentary ceramics from site Đurđevac 3 (drawing by S. Celner)
 T.I/4: The Bronze Age needle, site Vinka (drawing by custodian of NM Pančevo)

